

'Sstt, ik lees!'

Zelfsturend literatuuronderwijs als neusje van de zalm

Gerd Cornelissen

Met een methode om leerlingen van de derde graad zelfstandig en zelfsturend te laten werken aan een graadomvattend leesdossier serveren wij naar ons gevoel het neusje van onze zalm. Het geraamte van de zalm is een leerlijn 'leren leren' van 1 tot 6, niet echt lekker op zich, maar wel onmisbare basismaterie. De zalm is de geleidelijke opbouw van zelfstandig zelfsturend leren in het vak Nederlands in de derde graad: een smakelijke hap, zorgvuldig bereid. Het neusje van de zalm is wat leerlingen met literatuur doen. Met een graadomvattend leesdossier gaan zij op lees- en verwerkingsontdekking.

De leerling kan op een meer traditionele manier met een boek omgaan als structurele lezer of als affectieve lezer of het wat alternatiever aanpakken als mediabewuste lezer of creatief aan de slag gaan of een verantwoorde mengeling maken of het nog anders aanpakken,... De leerling denkt na en kiest zelf zijn weg richting eindterm: literair competente lezer. De leerkracht mag begeleider zijn bij deze ontdekkingstocht: zijn rol is coachend, niet docerend. De leerling mag zijn eigen leerproces in handen nemen en wordt geboeid. Het proces is fascinerend, de eindproducten zijn soms gewoon, maar vaker nog buitengewoon: neusjes van de zalm.

DE LEERLIJN

Zoals in de inleiding beschreven, is het leesdossier een eindpunt, ingebed in een

schoolbrede leerlijn 'leren leren' van 1 tot en met 6. Bedoeling van deze leerlijn is leerlingen gradueel en heel bewust trainen in leervaardigheden: verwerkings-, regulatie- en affectieve vaardigheden. Einddoelstelling is dat onze leerlingen autonome leerders worden die hun eigen leerproces in handen kunnen nemen, kunnen sturen en evalueren. In het leesdossier worden de leerlingen zelfverantwoordelijke en zelfsturende leerders voor één welbepaalde doelstelling van het vak Nederlands, namelijk literair competente lezer worden. Deze doelstelling wordt pas bereikt nadat leerlingen ook binnen het vak Nederlands vanaf het begin van de derde graad heel systematisch en expliciet geoefend hebben in het gebruik van verwerkings-, regulatie- en affectieve strategieën. Voor een uiteenzetting over de schoolbrede

De leerling mag zijn eigen leerproces in handen nemen en wordt geboeid.

leerlijn 'leren leren' van 1 tot en met 6 en over de graduele opbouw binnen het vak Nederlands verwijzen we naar eerdere publicaties: Cornelissen (2000) en Vercammen (2000).

HET LEESDOSSIER: WAT ACHTERGROND

Vanaf het eerste jaar van de derde graad wordt voor Nederlands één lesuur per week uitgetrokken voor zelfstandig, zelfsturend

leren. De leerlingen werken tijdens dat lesuur in de klas aan een aantal opdrachten: in het begin zeer gericht en beperkt in tijdsduur, daarna worden het grotere, ruimere opdrachten met een eerder open karakter. De leeromgeving is zo dat de leerlingen voldoende ruimte hebben om, naar keuze, individueel of in groep te werken en dat zij

Als coachende leerkracht kan je je literaire ei ten volle kwijt bij die ene leerling die valt voor De ontdekking van de hemel.

kunnen beschikken over computers met internetaansluiting en een beperkt aanbod secundaire literatuur. Vanaf het tweede semester van het vijfde jaar is het werken aan zes lectuurtaken binnen het leesdossier één van de opdrachten waaraan zij binnen dat lesuur kunnen werken.

Het leesdossier is zo opgesteld dat leerlingen voor elk boek dat ze lezen, heel bewust één of meerdere verwerkingsvormen gaan kiezen die passen bij het boek en bij zichzelf. Zij moeten nadenken over hun keuze en deze ook verantwoorden. Door deze keuze van verwerking heel bewust bij de leerling te leggen en niet bij de leerkracht te houden, gaan leerlingen het verwerkings-

proces als iets van zichzelf beschouwen en er bijgevolg veel gemotiveerder en persoonlijker, creatiever aan werken. Doordat er ook in de klas aan gewerkt wordt, ontstaat er een cultuur van informele gesprekken over literatuur en interpretatie onder mekaar en met de leerkracht. Als coachende leerkracht kan je je literaire ei ten volle kwijt bij die ene leerling die valt voor *De ontdekking van de hemel*. Geen nood voor de nuchtere leerling die daar geen kaas van gegeten heeft. Met hem kan een babbel over het *fiction* en *fact* gehalte van de laatste van Bob Mendes even boeiend zijn.

De producten die leerlingen maken, zijn interessant en echt. De behoefte aan 'zomaar iets overnemen uit een boekje of van het net' is bijzonder klein, integendeel de meeste leerlingen beschouwen het amper nog als werk. Een klein aantal zou eigenlijk constant afgeremd moeten worden: zij hebben de neiging om er al hun andere schoolwerk bij te vergeten. Aan het einde van de rit, eindexamen zesde jaar, hebben alle leerlingen duidelijk een weg afgelegd in de richting 'literair competente lezer'. Het zijn heel verschillende wegen, niet altijd richting 'lezer voor het leven', maar wel altijd open voor het avontuur boek zonder zure oprispingen en met een terugblik op een aangepaste leerervaring.

Aan het einde van de rit, eindexamen zesde jaar, hebben alle leerlingen duidelijk een weg afgelegd in de richting 'literair competente lezer'.

Als leerkracht is het werken met een leesdossier een stap die je makkelijk kan nemen, niet te ver van bewandelde paden, geen echt nieuw of extra werk. Enkele jonge collega's zijn er zonder problemen ingestapt en zijn enthousiast. Onze collega's Frans en Engels gebruiken het leesdossier - met spe-

cifieke terminologie vertaald in het Frans en het Engels in de talenklassen - ondertussen ook voor lectuurtaken Frans en Engels. En ook zij willen niet meer terug naar hun vroegere, boeiende maar door de leerkracht bepaalde opgaven.

Voor de concrete uitwerking verwijzen we naar de bijlage bij dit artikel. De inspiratie voor dit leesdossier is gehaald bij Dirksen & Prak (1998).

Gerd Cornelissen
p/a Sint-Ritacollege
Pierstraat 1
2550 Kontich
gerd.cornelissen@ritacollege.be

Bibliografie

Cornelissen, G. (2000). Van schoolslag en watergewenning: een voorzichtige duik in het bad van zelfsturend-zelfstandig leren. In: A. Mottart (red.): *Retoriek en praktijk van het schoolvak Nederlands 2000*. Gent: Academia Press, p. 157-165.

Dirksen, J. & D. Prak (1998). *Handleiding leesdossier. Een complete gids voor docenten Nederland en moderne vreemde talen*. Amsterdam: Bulkboek.

Vercammen, L. (2000). De centrale plaats van het leren leren in leerlinggericht vaardigheidsonderwijs. In: *Schoolleiding en -begeleiding*, 28, p. 121-158.

BIJLAGE

NEDERLANDS LEESDOSSIER DERDE GRAAD

1 WAT?

Het leesdossier is een weergave van je verwerking van lectuur in het tweede semester van het vijfde jaar en het volledige zesde jaar. Het is ook de weergave van je leerproces in verband met literatuur lezen en beleven in twee uitgewerkte balansverslagen.

2 HOE?

Het leesdossier bevat de uitwerking van zes verplichte lectuurtaken en twee balansverslagen. Daarnaast mag je in het leesdossier nog andere leeservaringen opnemen, maar dat is niet verplicht.

De zes verplichte lectuurtaken zijn verspreid over drie semesters:

- (1) twee lectuurtaken in het tweede semester van het vijfde jaar: één individueel, één mag met 2 of 3;
- (2) twee lectuurtaken in het eerste semester van het zesde jaar: één individueel, één mag met 2 of 3;
- (3) twee lectuurtaken in het tweede semester van het zesde jaar: individueel of met 2 of 3.

De balansverslagen zijn verdeeld over de twee jaren: één aan het einde van het vijfde jaar, één aan het einde van het zesde jaar.

3 EVALUATIE

Elke lectuurtaak wordt afzonderlijk beoordeeld op de volgende criteria:

- verwerkingsoriëntatie
- verwerking:
 - grondigheid;
 - aangepastheid;
 - kwaliteit;
 - originaliteit;
 - nauwkeurigheid;
 - structuur;
 - verwoording.

Elk balansverslag wordt beoordeeld op de volgende criteria:

- leerproces;
- zelfanalyse;
- structuur;
- verwoording.

Op het eindexamen van het zesde jaar is er een evaluatiegesprek rond je leerproces in verband met literatuur lezen waarbij het gehele leesdossier een doorslaggevende rol speelt.

4 BOEKKEUZE

- In het vijfde jaar maak je een keuze uit de lectuurlijst voor het vijfde jaar. In overleg met de leerkracht mag je een uitstapje maken naar de lijst van het zesde jaar. Ook recente uitgaven mag je voorleggen.
- In het zesde jaar maak je een keuze uit de lectuurlijst voor het zesde jaar. Ook hier mag je recente uitgaven voorleggen. Bovendien mag je één boek volledig vrij kiezen, fictie of non-fictie.
- Een verantwoording van je boekkeuze is niet verplicht, maar wel zeer zinvol.

5 VERWERKINGSMOGELIJKHEDEN

Voor het leesdossier worden vier verwerkingsmogelijkheden voorgesteld. Als lerende lezer ga je zelf op zoek in deze verwerkingsmogelijkheden, enerzijds naar wat jou ligt en boeit, anderzijds naar die verwerking die dat boek voor jou een meerwaarde kan geven.

(1) *Als mediabewuste lezer*

Een boek situeren in tijd en maatschappij door mediaonderzoek: recensies, besprekingen, optredens, conflicten,...

(2) *Als gestructureerde lezer*

Een boek als gestructureerde lezer benaderen door het te plaatsen in het communicatieschema, door het te ontleden vanuit romantische hoek, door een laag van het boek uit te diepen,...

(3) *Als affectieve lezer*

Een boek als affectieve lezer benaderen door na te gaan hoe het boek jouw gevoelens aanspreekt. Je onderzoekt wat het thema van het boek of de personages of de standpunten of de uitwerking,.... jou doen.

(4) *Als creatieve lezer*

Als creatieve lezer spoort het boek jou aan om zelf creatief aan het werk te gaan en op een creatieve manier je verwerking vorm te geven met de nodige verbale duiding.

Je mag je per boek beperken tot één grondige verwerkingsvorm, je mag ook vormen combineren. Belangrijk is dat je over je keuze van verwerkingsvormen nadenkt en dat je een *gegronde verantwoording* geeft in de verwerkingsoriëntatie. In het geheel van je leesdossier mag je uiteraard komen tot voorkeuren als gevolg van een leerproces, niet als het gevolg van vooroordelen die leiden tot steeds dezelfde keuzen.

5.1 VERWERKING 1: ALS MEDIABEWUSTE LEZER

OPDRACHT

Op zoek gaan in de media naar meningen, besprekingen en recensies kan bij elke verwerkingvorm nuttig zijn. Het is alleszins interessant om te zoeken wat anderen, recensenten, gewone lezers of jongeren, van een boek vinden. Je kan gevonden materiaal ondersteunend gebruiken bij een verwerking; je kan er ook voor kiezen om het toetsen van mediamateriaal aan je eigen mening als verwerking op zich uit te werken. In dit laatste geval ga je uitvoeriger te werk. Als je internet wil gebruiken, moet je voor deze benadering een recent en voldoende bekend werk kiezen.

- (1) Mediaspotting: zoek in de media wat je vindt over een boek of een schrijver. Leg een map aan van dit materiaal. Uiteraard moet je verzameling uit een representatief aantal bronnen komen.
- (2) Beoordeel het gevonden materiaal op kwaliteit: een 'uittreksel' is van een andere kwaliteit dan een recensie. Wie zijn bijvoorbeeld de literatuurrecensenten van de bekende kranten en tijdschriften en voor welk soort van literatuur vallen zij? Delen 'leken' hun opinie of is er een kloof tussen de 'bon ton' en het leesveld?
- (3) Spoor overeenkomsten en verschillen in mening over het boek op. Krijgt het over het algemeen een goede of een slechte beoordeling?
- (4) Toets de gevonden meningen aan je eigen mening: waarmee ga je akkoord, waarmee ga je niet akkoord?

PRODUCT

- (1) ten minste 8 recensies, artikels
- (2) min. 20 lijnen (3/4de van een A4)
- (3) 2 à 3 blz. commentaar
- (4) 1 blz. commentaar

5.2 VERWERKING 2: ALS GESTRUCTUREERDE LEZER

De verschillende mogelijkheden waaruit je kan kiezen voor de structurele analyse van een roman zijn:

- (1) communicatieschema;
- (2) romantecnische analyse;
- (3) lagenmodel.

5.2.1 LECTUURTAAK GEBASEERD OP HET COMMUNICATIESCHEMA

Het uitgangspunt van deze lectuurtaak is dat literatuur een vorm van communicatie is. Het gelezen boek wordt besproken vanuit de componenten die samen het communicatieproces vormen.

OPDRACHT

Bespreking van de componenten van het communicatieschema:

(1) *Zender*

Merk je sporen van de zender in je boek, bijvoorbeeld autobiografische gegevens, leeftijds- of seksegebonden opvattingen,...?

(2) *Ontvanger*

Schets het profiel van de ideale ontvanger voor jouw boek. In hoeverre beantwoord jij aan het profiel van de ideale ontvanger voor dit boek?

(3) *Boodschap*

Hier ga je op zoek naar de boodschap van het boek. Wat is de boodschap van het boek:

- op het niveau van de gebeurtenissen. Hier moet je zoeken naar concrete motieven/intrige;
- op het niveau van de onderlaag. Hier moet je zoeken naar abstracte motieven.

Formuleer ook het thema met verantwoording.

(4) *Context*

Bespreek de invloed van tijd en cultuur op het boek. Bespreek de maatschappelijke en/of filosofische context waarbinnen het verhaal verteld wordt.

(5) *Kanaal*

Is een roman het geschikte kanaal om de boodschap over te brengen? Welke andere kanalen zouden mogelijk zijn? Onderzoek de kanalen in het kanaal: welke kanalen gebruikt de auteur om de boodschap over te brengen?

(6) *Tekensysteem*

Evalueer het tekensysteem (dialect, standaardtaal,...) van het boek op het vlak van taal en stijl (stijlfiguren en dergelijke).

(7) *Effect*

Welk effect beoogt de auteur met dit boek? Welk effect heeft het boek ook daadwerkelijk op jou?

Confronteer bijvoorbeeld de behandeling van het thema met je eigen visie. Geef je persoonlijke evaluatie. Spreek een waardeoordeel uit en verantwoord dat door middel van criteria.

PRODUCT

Bespreking van al deze componenten van het communicatieschema, of van die componenten die belangrijk zijn voor de interpretatie van het boek dat jij gelezen hebt.

5.2.2 LECTUURTAAK GEBASEERD OP ROMANTECHNISCHE ASPECTEN

OPDRACHT

(1) *Verteller en vertelperspectief*

Is er sprake van een auctoriële of personele verteller? Welke positie neemt de verteller in ten opzichte van het verhaal: het gezichtspunt van een alleswetende verteller, het gezichtspunt van een vertelinstantie die vanuit verschillende personages vertelt of het gezichtspunt van een verteller die objectief registreert? Geef argumenten voor je antwoord.

(2) *Tijd*

Tijdsordening: chronologisch, flash backs, flash forwards, prospectieve of retrospectieve elementen?

Tijdsmanipulatie: wat is de verteltijd, wat is de vertelde tijd, zijn er versnellingen, vertragingen?

(3) *Personages*

Wie zijn de hoofdpersonages, de belangrijkste nevenpersonages? Hebben de hoofdpersonages een genuanceerde of ongenuanceerde karaktersketching? Werk uit. Zijn zij statisch (*flat*) of dynamisch (*round*)?

(4) *Spanningsopbouw*

Hoe is de literaire spanning opgebouwd? Is er kennisvoorsprong (emotionele spanning) of kennisachterstand (intellectuele spanning)? Hoe is de spanningsboog?

(5) *Intrige*

Is het verhaal een opgangs- of een ondergangsverhaal? Intern of extern? Geef argumenten.

(6) *Motieven*

Wat zijn de concrete motieven? Wat zijn de abstracte motieven? Is er een verband tussen de twee? Verantwoord.

(7) *Stijl*

Welke taal gebruikt de schrijver/verteller? Is het hoofdzakelijk literaire of zakelijke taal? Worden er stijlfiguren gebruikt? Welke?

PRODUCT

Bespreking van al deze romantechnische aspecten of van diegene die belangrijk zijn voor de interpretatie van het boek dat jij gelezen hebt.

5.2.3 LECTUURTAAK GEBASEERD OP HET LAGENMODEL

OPDRACHT

Bij deze lectuurtaak moet je je richten op een grondige studie van één of twee lagen van het boek. De lagen die voor studie in aanmerking komen zijn:

- de psychologische laag;
- de sociologische laag;
- de filosofische laag;
- de esthetische laag.

Bij je studie van een laag moet je secundaire literatuur raadplegen en verwerken in je bespreking. Even kort wat je in verband met de lagen zoal kan bespreken:

(1) *Psychologische laag*

Analyse van de hoofdpersonages:

- portret van de persoonlijkheid;
- karakterontleding;
- bespreking van de evolutie (opgang, ondergang);
- interpretatie van een personage.

Bij het analyseren van de psychologische laag heb je een aantal mogelijkheden: Freudiaanse analyse (dieptepsychologie), karaktertypologieën volgens Jung of Heymans.

Secundaire literatuur in verband met psychoanalytische literatuurstudie, psychologie.

(2) *Sociologische laag*

Analyse van het soort maatschappij dat in de roman naar voren komt:

- ideologie;
- waardenstelsel;
- politiek systeem;
- maatschappijvorm;
- maatschappijkritiek;
- historisch kader.

In hoeverre wordt de laag van de gebeurtenissen bepaald door de sociologische laag?

Secundaire literatuur in verband met socio-analytische literatuurstudie, sociologie, politicologie, geschiedenis.

(3) *Filosofische laag*

Analyse van de opvattingen, ideeën, manieren van denken, filosofieën die als motief (herhaald en betekenisvol verhaalelement) aanwezig zijn.

- ethische visie/moreel waardenstelsel:
Wat is geoorloofd? Wat is aanvaardbaar? Wat is goed/kwaad?
- existentiële/metafysische visie:

Wat is de zin van het leven? Wat is zinvol leven? Wat is de toekomst van het leven? Wat is de zin van de dood? Nadenken over het zijn, het bestaan en het niet bestaan.

Secundaire literatuur in verband met moraalfilosofie, filosofie.

(4) *Esthetische laag*

Analyse van de literaire techniek, structuur en vorm van het verhaal:

- welke literaire technieken zijn uitgewerkt?
- in hoeverre is de structuur literair?
- welke vormelementen vallen op?
- beoordeling van globale literaliteit.

Vergelijking met andere kunstvormen van dezelfde periode.

Secundaire literatuur in verband met literaire vormen, literatuurtechniek, kunst.

Slotoordeel

- (1) In welke mate is de gelezen roman gelaagd? Zijn deze verschillende lagen in voldoende mate uitgewerkt?
- (2) Waarom heb je de laag die je besproken hebt, gekozen?
- (3) Heeft het bestuderen van een laag bijgedragen tot je persoonlijke receptie van het boek? Waarom wel of niet?

PRODUCT

Grondige bespreking van één van deze lagen aan de hand van secundaire literatuur.
Slotoordeel van ongeveer 1 blz.

5.3 VERWERKING 3: ALS AFFECTIEVE LEZER

OPDRACHT

Beschrijf je affectie met:

- het verhaal;
- het thema;
- de uitwerking;
- de personages;
- de maatschappelijke en/of levensbeschouwelijke opvattingen van het boek.

Verantwoord al deze affecties.

Je kan vertrekken vanuit:

- *Toen ik het boek uit had...*
- *Wat me het meest is bijgebleven...*
- *Ik koos het boek omdat de titel me deed denken aan... en inderdaad...*

PRODUCT

min. 2 blz. gestileerd proza

5.4 VERWERKING 4: ALS CREATIEVE LEZER

OPDRACHT

Enkele suggesties:

- (1) Bij de voorstelling van deze roman hoort een begeleidende folder die enerzijds informatieve ingrediënten bevat en anderzijds als promotiemiddel moet fungeren en daarom ook visueel attractief is. Indien je in deze folder de symbolische toer opgaat - graag! - vergeet je de begeleidende verduidelijkende uiteenzetting niet.
- (2) Dit boek vraagt om enkele (minimum 2) illustraties (symbolische?). Waar precies moeten ze ingevoegd worden? Voorzie elke illustratie van een volledige toelichting.
- (3) Je boek of een facet ervan nodigt je uit tot het schrijven van een krantenartikel. Je kiest zelf een bepaalde rubriek en vergeet een afzonderlijke toelichting niet waarin je het verband boek/artikel verwoordt.
- (4) Je ging grasduinen in poëziebundels allerhande op zoek naar een gedicht dat verrassend goed bij dit boek past. Schrijf een motivatie van je keuze. Je verwerkte bovendien je leeservaring in een poëtisch moment. Het resultaat (jouw gedicht) is zeker niet vrij van symboliek, vandaar enige toelichting.
- (5) Zoek tien foto's of maak tien foto's die bij het boek passen. Motiveer het verband tussen foto en boek en werk bij voorkeur symbolisch, met de nodige toelichting.
- (6) Maak een eigen cover voor het werk. Leg het verband uit tussen de door jouw geproduceerde cover en de inhoud van het werk.
- (7) Maak een geluidsband bij je boek. Zoek passende muziek, songteksten, geluiden die naar jouw gevoel bij het boek horen. Motiveer je keuze uitvoerig; eventueel monteer je ook een geluidstape.
- (8) Herschrijf een fragment vanuit een ander vertelstandpunt. Licht ook toe waarom je net dit vertelstandpunt hebt gekozen.
- (9) Ga op zoek naar vijf gedichten rond dezelfde thematiek. Schrijf telkens neer waarom je ze gekozen hebt en welk (nieuw) aspect ze aanreiken. Maak er een bundeltje van met een knappe voorpagina.
- (10) Herschrijf een fragment in een andere stijl.
- (11) Schrijf het dagboek van het hoofdpersonage.

- (12) Maak een nieuwsbericht (radio of tv) met de gegevens uit dit verhaal.
- (13) Schrijf namens een jury die dit werk bekroont met een literaire prijs een juryverslag(je) dat je als woordvoerder zou voorlezen bij de bekendmaking.
- (14) Neem een ander boek waarmee je dit zou kunnen vergelijken. Leg uit waarom.

PRODUCT

Kies één van de opdrachten en werk degelijk uit.

NEDERLANDS LEESDOSSIER DERDE GRAAD

BOEK:

1 Verwerkingsoriëntatie

1.1 Keuze verwerking(en)

1.2 Verantwoording

2 Taakoriëntatie en planning

2.1 Inventaris: wat moet ik doen voor deze taak?

2.2 Hoeveel tijd heb ik nodig om deze taak te maken?

2.3 Hoe verdeel ik die tijd?

3 Evaluatie

3.1 Evaluatie verwerkingskeuze: goed of slecht en waarom?

3.2 Evaluatie tijdsschatting?

3.3 Opvolging planning?

3.4 Geleerd voor de volgende keer?